

J. Habermas: Για το ζήτημα της νομιμοποίησης

Διονύσης Δράκος

Η ανάπτυξη της προβληματικής του J. Habermas για τη νομιμοποίηση αναδεικνύει μια σειρά φιλοσοφικά, κοινωνιολογικά αλλά και πολιτικά προβλήματα, διαφορετικών λογικών τύπων. Θα προσπαθήσω να παρουσιάσω εδώ, τις βασικές συνιστώσες αυτής της προβληματικής έτσι όπως αναπτύσσεται στο έργο του J. Habermas, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*.¹ Στο έργο αυτό η προβληματική της νομιμοποίησης συναρτάται με αυτήν της κρίσης, στο πλαίσιο μιας κριτικής θεωρίας της κοινωνίας, την οποία επεξεργάζεται ο J. Habermas, ενώ ταυτόχρονα θέτει τα θεμέλια μιας θεωρίας του *επικοινωνιακού πράττειν* που θα επεξεργαστεί σε επόμενα έργα του.²

1. Χρησιμοποιήθηκε η γαλλική μετάφραση, *Raison et Légitimité. Problèmes de légitimation dans le capitalisme avancé*, μεταφ. J. Lacoste, Παρίσι, Payot, 1978. Επειδή το σημείωμα αυτό αναφέρεται ουσιαστικά σ' αυτό το έργο, παραπέμπω στο συγγραφέα μονάχα όταν πρόκειται για άλλα έργα του.

2. Η προβληματική της νομιμοποίησης είναι μείζονος σημασίας στο έργο του J. Habermas από πολλές πλευρές. Η διαπραγμάτευσή της εντάσσεται άμεσα σε μια τουλάχιστον από τις όψεις των σχέσεων μεταξύ θεωρίας και πράξης που συγκεντρώνουν ουσιαστικά το ενδιαφέρον του συγγραφέα, με γνώμονα τη συγκρότηση μιας κοινωνικής θεωρίας που συλλαμβάνεται και επεξεργάζεται εν όψει πρακτικών σκοπών και της οριοθέτησης του επιστημολογικού της καθεστώτος έναντι άλλων θεωριών. Βλ. «Introduction à la nouvelle édition», στο, *Théorie et pratique*, μεταφ., G. Raullet, Παρίσι, Payot, 1975. Οι όψεις αυτές στις οποίες ο J. Habermas έχει αφιερώσει μια σειρά μελέτες είναι: «1. Η εμπειρική όψη των σχέσεων μεταξύ της επιστήμης, της πολιτικής και της κοινής γνώμης στα νεο-καπιταλιστικά κοινωνικά συστήματα. 2. Η επιστημολογική όψη των δεσμών που υφίστανται μεταξύ γνώσης και διαφέροντος, και, 3. Η μεθοδολογική διάσταση μιας κοινωνικής θεωρίας, ικανής να αναλάβει τον ρόλο της κριτικής», J. Habermas, «Introduction», *ό.π.*, σ. 35. Η εργασία και ο αναστοχασμός σ' αυτές τις κατευθύνσεις διαπερνούν ουσιαστικά όλο το έργο του J. Habermas. Η θέση και η διαπραγμάτευση του προβλήματος της νομιμοποίησης, καθώς δεν αφορούν, όπως θα δούμε, μόνο στη συμπεριφορά των μελών της κοινωνίας απέναντι στο πολιτικό σύστημα, αλλά και στην οργανωτική αρχή του κοινωνικού συστήματος, ενώ ταυτόχρονα συναρτώνται προς μια θεωρία για την οργάνωση της συμπεριφοράς, είναι μείζονος σημασίας αναφορικά με την επεξεργασία μιας θεωρίας της κοινωνίας που αναπτύσσεται σε διαλογική βάση και επιχειρεί να συνδυάσει την κριτική αξιοποίηση της συστημικής θεωρίας με τη συγκρότηση μιας θεωρίας της κοινωνικής δράσης: εγγράφονται στη θεωρία για την επικοινωνιακή οργάνωση της συμπεριφοράς που θα εξελιχθεί στη θεωρία του *επικοινωνιακού πράττειν*.

Διονύσης Δράκος

Θα επιχειρήσω να παρουσιάσω κατ'αρχήν το θεωρητικό πλαίσιο μέσω του οποίου ο συγγραφέας συλλαμβάνει την κοινωνία. Στη συνέχεια θα ασχοληθώ ειδικά με τις διαστάσεις του προβλήματος της νομιμοποίησης έτσι όπως το διαπραγματεύεται ο J. Habermas αξιοποιώντας κριτικά τη σύλληψη των τύπων της νόμιμης κυριαρχίας (*domination légitime*) από τον M. Weber και κυρίως αυτού της ορθολογικής-έννομης κυριαρχίας (*rationnelle-légale*). Τέλος θα προσπαθήσω να ανασυνθέσω κάποιες από τις διαστάσεις του προβλήματος της νομιμοποίησης στον ύστερο (αυανσέ) καπιταλισμό σε συνδυασμό με τις μορφές και τις διαστάσεις της κρίσης.

Ι. Το εννοιολογικό πλαίσιο του J. Habermas

Το θεωρητικό μοντέλο του J. Habermas συγκροτείται σε υψηλό βαθμό συνθετότητας με βάση τις θεωρίες των συστημάτων. Η οπτική όμως του κοινωνικού συστήματος προϋποθέτει μια κριτική αντίληψη της θεωρίας των συστημάτων που σκοπεύει στην κατάδειξη τόσο των ορίων της, όσο και της χρημιότητάς της στις κοινωνικές επιστήμες. Ο J. Habermas συνδυάζει σε ένα αναλυτικό μοντέλο μια συστημική προσέγγιση, μια θεωρία της δράσης που αναφέρεται κριτικά στο έργο των M. Weber και E. Durkheim, καθώς και στις εμπνευσμένες από τη φαινομενολογία προσεγγίσεις, και μια θεωρία για την κοινωνική διαφοροποίηση, τις αντιφάσεις και τις κοινωνικές συγγρούσεις, όπου εμπνέεται από το έργο του Marx. Ο συγγραφέας υποθέτει ότι η κοινωνικές εξελίξεις εξακολουθούν να διαδραματίζονται με τρόπο αντιφατικό ή μέσω κρίσεων ακόμα και στον καπιταλισμό που ρυθμίζεται μέσω της κρατικής παρέμβασης. Και αναφορικά με την έννοια της κρίσης, αναδεικνύει την αδυναμία της συστημικής προσέγγισης. Η τελευταία προσφέρει μια έννοια της κρίσης που προϋποθέτει τη θεώρηση των κρίσεων ως «διαρκείς διαταραχές αναφορικά με την ικανότητα ολοκλήρωσης του συστήματος»: Οι κρίσεις γεννιούνται όταν η δομή ενός κοινωνικού συστήματος έρχεται αντιμέτωπη με ένα πρόβλημα το οποίο επιδέχεται λιγότερες δυνατότητες επίλυσης απ'ότι διατείνεται το ίδιο το σύστημα ότι διαθέτει για να διατηρηθεί. Η αντίληψη αυτή δεν λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι οι κοινωνικές κρίσεις που προσβάλλουν το σύστημα γεννιούνται από ασυμβίβαστες μεταξύ τους επιταγές, οι οποίες όμως είναι εγγεγραμμένες στη δομή του. Ακόμα παραλείπει το γεγονός ότι δεν μπορεί να κάνει κανείς λόγο για κρίση παρά μονάχα όταν τα μέλη μιας κοινωνίας αντιλαμβάνονται με κάποιον τρόπο τους δομικούς μετασχηματισμούς ως κρίσιμους για την ύπαρξη του συστήματος και αισθάνονται να απειλείται η κοινωνική τους ταυτότητα. Προκύπτει λοιπόν η ανάγκη να διακρίνουμε την ολοκλήρωση του συστήματος από την κοινωνική ολοκλήρωση.

Ο πρώτος όρος υποδηλώνει «χαρακτηριστικές επιτηδειότητες ρύθμισης» ενός αυτορυθμιζόμενου συστήματος. Τα κοινωνικά συστήματα θεωρούνται στην περίπτωση αυτή από την άποψη της ικανότητάς τους να διατηρούν τα όριά τους και να εξασφαλίζουν την αναπαραγωγή τους ελέγχοντας την πολυπλοκότητα ενός ασταθούς περιβάλλοντος κόσμου. Απ' αυτήν την άποψη, θεματοποιούνται σε μια κοινωνία οι μηχανισμοί ρύθμισης και η διεύρυνση των «περιθωρίων ακαθοριστίας». Ο δεύτερος όρος υποδηλώνει θεσμικά συστήματα εντός των οποίων εκκοινωνούνται κοινωνικά υποκείμενα ικανά να ομιλούν και να πράττουν. Τα κοινωνικά συστήματα θεωρούνται στην περίπτωση αυτή, υπό την όψη ενός «βιωμένου κόσμου» (*monde vécu*) δομημένου συμβολικά. Με την έννοια του βιωμένου κόσμου θεματοποιούνται σε μια κοινωνία οι κανονιστικές δομές (αξίες και θεσμοί). Αναλύονται τα γεγονότα και οι καταστάσεις που σχετίζονται με την κοινωνική ολοκλήρωση, ενώ τα μη κανονιστικά στοιχεία του συστήματος θεωρούνται ως «οριοθετούσες συνθήκες». Ο J. Habermas επιχειρεί τη σύζευξη των δύο παραδειγμάτων που σαν τέτοια έχουν ορισθεί και έχουν γίνει αντικείμενο επεξεργασίας. Θεωρεί ότι η σύζευξή τους έχει ήδη επιχειρηθεί, αλλά με τρόπο προβληματικό και όχι επαρκή.³

Τα προβλήματα ρύθμισης του συστήματος γεννούν παράγωγα προβλήματα που παράγουν, με ένα ειδικό τρόπο, αποτελέσματα στη συνείδηση των υποκειμένων, έτσι ώστε να διακυβεύεται η κοινωνική ολοκλήρωση. Σ' αυτή και μόνο σ' αυτή την περίπτωση μπορεί κανείς να μιλήσει για κρίση. Μια έννοια της κρίσης λοιπόν κατάλληλη για τις κοινωνικές επιστήμες θα πρέπει να αντιμετωπίζει τη συσχέτιση μεταξύ της κοινωνικής ολοκλήρωσης και της ολοκλήρωσης του συστήματος. Στην προσπάθειά του να διαμορφώσει μια έννοια επαρκή να αντιμετωπίσει τη σύζευξη των δύο παραδειγμάτων, ο J. Habermas ορίζει κάποιες οικουμενικές ιδιότητες των συστημάτων, στις οποίες πρέπει να αναφερθούμε. Οι κοινωνίες, θεωρούμενες ως συστήματα, ορίζονται σε αναφορά με τον περιβάλλοντα κόσμο τους. Αυτός διακρίνεται σε τρία τμήματα: α) την εξωτερική φύση (φυσικός πλούτος), β) τα άλλα κοινωνικά συστήματα σε επαφή με τα οποία βρίσκεται το συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα, και, γ) την «εσωτερική φύση» (οργανική υπόσταση των μελών της κοινωνίας).

Οι ανταλλαγές ανάμεσα στο σύστημα και τον περιβάλλοντα κόσμο -που είναι αποφασιστικής σημασίας για την ειδική μορφή με την οποία αναπαράγεται η κοινωνικοπολιτισμική ζωή- ενεργούνται μέσω της παραγωγής -οικειοποίησης

3. Ο J. Habermas αναφέρεται στο έργο των Parsons, Etzioni, Luhmann. Ωστόσο, θεωρεί ότι αυτές οι προσεγγίσεις δεν αντιμετωπίζουν με ικανοποιητικό τρόπο τις δομές της διυποκειμενικότητας, ούτε ορίζουν με αρκετά σαφή τρόπο τις συνιστώσες των κοινωνικών συστημάτων.

της εξωτερικής φύσης μέσω εργαλειακών δραστηριοτήτων- και της εκκοινωνήσης (sozialisation) -οικειοποίηση της εσωτερικής φύσης μέσω επικοινωνιακών δραστηριοτήτων. Όλες οι παραπάνω διαδικασίες στο σύνολό τους συνιστούν διαδικασία εκκοινωνήσης με την ευρεία έννοια (vergesellschaftung), κατά την οποία το σύστημα οικειοποιείται τη φύση. Η αύξηση της ικανότητας αυτο-ρύθμισής του, σημαίνει για το κοινωνικό σύστημα ότι τα όριά του στη φύση (εσωτερική και εξωτερική) διευρύνονται και γίνονται περισσότερο ελαστικά.

Οι διαδικασίες της παραγωγής ενεργούνται μέσω «επαληθεύσιμων αποφάνσεων» (οι τεχνικοί κανόνες προς τους οποίους οφείλει να συμμορφώνεται η εργασία, ενσωματώνουν εμπειρικές υποθέσεις που ενέχουν ισχυρισμούς αλήθειας). Οι διαδικασίες εκκοινωνήσης ενεργούνται μέσω των κανονιστικών δομών οι οποίες ερμηνεύουν τις ανάγκες και αξιολογούν τις πράξεις ως θεμιτές, ως υποχρεωτικές ή ανεπίτρεπτες. Το σύστημα δηλαδή αφομοιώνει την εσωτερική του φύση μέσω κανόνων που αξιώνουν μια δικαιολόγηση. Πρόκειται για νόρμες που ενέχουν διαλογικούς ισχυρισμούς εγκυρότητας, που δεν μπορεί να γίνουν αποδεκτοί παρά μονάχα σε μια ορθολογική συζήτηση.⁴ Η κοινωνική εξέλιξη ολοκληρώνεται στις διαστάσεις της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, της αύξουσας αυτονομίας του συστήματος (εξουσία) και του μετασχηματισμού των κανονιστικών δομών.

Οι «θεωρητικές αξίες» που καθορίζουν την ιδεώδη κατάσταση των κοινωνικών συστημάτων τροποποιούνται σε σχέση με την κατάσταση των παραγωγικών δυνάμεων και του βαθμού αυτονομίας του συστήματος, αλλά οι διακυμάνσεις τους οριοθετούνται από μια λογική της ανάπτυξης των «εικόνων του κόσμου» που έχει μια αυτονομία σε σχέση με τις επιταγές ρύθμισης του κοινωνικού συστήματος. Μ'άλλα λόγια, τίποτα δεν εγγυάται ότι ορισμένη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και αύξηση της ικανότητας ρύθμισης του συστήματος απελευθερώνουν αναγκαστικά εκείνες τις κανονιστικές τροποποιήσεις που αντιστοιχούν στις επιταγές ρύθμισης του κοινωνικού συστήματος.⁵

4. Στην έννοια και τις συνθήκες της ορθολογικής συζήτησης σύμφωνα με τον J. Habermas, καθώς επίσης στις θεωρητικές προϋποθέσεις και συνέπειές της θα αναφερθώ παρακάτω.

5. Η συστηματική διερεύνηση και η κατανόηση της λογικής σύμφωνα με την οποία αναπτύσσονται οι κανονιστικές δομές, τα ηθικά συστήματα και οι δομές αναπαράστασης του κόσμου που επιτρέπουν την ανάπτυξη ερμηνευτικών πρακτικών, παραμένει για τον J. Habermas ένα μεθοδολογικό πρόβλημα για μια θεωρία της κοινωνικής εξέλιξης τους όρους του οποίου, καθώς και κάποιες υποθέσεις διατυπώνει στο, «Introduction», ό.π., σσ. 42-3. Σε αντίθεση με την ερμηνευτική των κοινωνικών επιστημών - που κατά τον J. Habermas ανάγει τις νοηματικές δομές, που αντικειμενικοποιούνται στα κοινωνικά συστήματα, στα περιεχόμενα μιας πολιτισμικής παράδοσης- η κριτική κοινωνιολογία μπορεί να προβεί στη συστηματική κατανόηση των φαινομένων της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω, α) μιας θεωρίας της επικοινωνίας που διερευνά τις

Τέλος, το επίπεδο ανάπτυξης μιας κοινωνίας ορίζεται από τις ικανότητες εκμάθησης που αποδέχονται οι θεσμοί. Από αυτήν την άποψη, είναι πολύ σημαντικό να γνωρίζουμε αν σε μια κοινωνία τα θεωρητικά και τα πρακτικά προβλήματα είναι διαφοροποιημένα σαν τέτοια και αν λαμβάνουν χώρα διαλογικές διαδικασίες εκμάθησής. Ο J. Habermas διατυπώνει ένα αναλυτικό πλάνο που επιτρέπει την κατανόηση της συσχέτισης μεταξύ των κανονιστικών συστημάτων και των προβλημάτων ρύθμισης σε μια ιστορική ανάλυση των κοινωνικών συστημάτων, η οποία επιτρέπει να προσδιορίσουμε κάθε φορά τα περιθώρια ανοχής εντός των οποίων οι θεωρητικές αξίες ενός συστήματος μπορούν να μεταβάλλονται, χωρίς να διακυβεύεται η ίδια του η ύπαρξη. Τα όρια αυτής της μεταβολής εκδηλώνονται με τη μορφή ορίων στην ιστορική συνέχεια. Η έννοια των οργανωτικών αρχών, όπως την ορίζει ο J. Habermas, παίζει εδώ ένα σημαντικό ρόλο: Η συγκρότηση μιας κοινωνίας είναι κάθε φορά καθορισμένη από μια θεμελιώδη οργανωτική αρχή που καθορίζει έναν αφηρημένο χώρο εντός του οποίου είναι δυνατές μεταβολές κοινωνικής κατάστασης. Τα προβλήματα ρύθμισης γεννούν κρίσεις μόνο όταν δεν μπορούν να επιλυθούν στο εσωτερικό των περιθωρίων χειρισμού που ορίζει η οργανωτική αρχή της κοινωνίας. Οι οργανωτικές αρχές καθορίζουν μηχανισμούς εκμάθησης από τους οποίους εξαρτάται η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, καθώς επίσης και το περιθώριο μεταβολής των συστημάτων ερμηνείας, τα οποία διασφαλίζουν την κοινωνική ταυτότητα και θέτουν τα όρια της πιθανής ανάπτυξης της ικανότητας ρύθμισης του συστήματος.

Η μελέτη των τύπων κοινωνικών σχηματισμών στη βάση της οργανωτικής τους αρχής, μας επιτρέπει να ορίσουμε το υποσύστημα μιας κοινωνίας που έχει τη λειτουργική πρωτοκαθεδρία και που, κατά συνέπεια, «προσδιορίζει» την κοινωνική εξέλιξη. Η αφετηρία αυτή είναι μείζονος σημασίας για την κατανόηση των διαστάσεων της νομιμοποίησης στο έργο του J. Habermas: θα πρέπει να προσδιορίσουμε πως νομιμοποιείται για τα μέλη μιας κοινωνίας όχι μόνο το πολιτικό σύστημα αλλά και το πως αναπαρίσταται και νομιμοποιείται η οργανωτική αρχή, καθώς και το υποσύστημα εκείνο που έχει στη συγκεκριμένη κοινωνία τη λειτουργική πρωτοκαθεδρία.

σχέσεις δύναμης, οι οποίες έχουν αδιόρατα εισαχθεί και κωδικοποιηθεί στις συμβολικές δομές των γλωσσικών και πραγματιστικών συστημάτων, ώστε να αποτρέπονται οι ενδεχόμενες θεματοποιήσεις, ως φραγμούς σύμφυτους με τις ίδιες τις δομές της επικοινωνίας και ανεξάρτητα από τα μεταβαλλόμενα νοηματικά τους περιεχόμενα, β) σε συνδυασμό με μια οικουμενική πραγματιστική, και, γ) με κάποιες θεμελιώδεις υποθέσεις του ιστορικού υλισμού, που οφείλουν όμως να συγκεκριμενοποιούνται. Ένα συγκεκριμένο πλαίσιο για την επεξεργασία αυτής της υπόθεσης επιχειρεί να συνθέσει στο έργο που μας απασχολεί προτείνοντας μια ιστορική ανάλυση των κοινωνικών συστημάτων.

II. Το ζήτημα της νομιμοποίησης

Το να θέτει κανείς το ζήτημα της νομιμοποίησης (llégitimation) της εξουσίας στην ιστορία της κοινωνικής σκέψης, σημαίνει να αναρωτιέται για τα συναισθήματα και τις συμπεριφορές των μελών μιας κοινωνίας απέναντι στην πολιτική εξουσία· να αναρωτιέται μ'άλλα λόγια για τον τρόπο με τον οποίο η πολιτική εξουσία και το δικαίωμά της στη χρήση της βίας, δικαιολογούνται στη συνείδηση των μελών μιας κοινωνίας. Το ζήτημα αυτό έχει αποτελέσει αντικείμενο θεωρητικών εγχειρημάτων που οδήγησαν στην αντικειμενοποίηση των διαστάσεων της νομιμοποίησης (légitimité) στο χώρο των κοινωνικών επιστημών.

Ο Μ. Weber εννοιολόγησε τους τύπους της «νόμιμης κυριαρχίας» διαμορφώνοντας τις έννοιες, που θεωρούνται έκτοτε κλασσικές, της παραδοσιακής κυριαρχίας, της χαρισματικής κυριαρχίας και της έννομης-ορθολογικής κυριαρχίας. Ο τελευταίος τύπος νόμιμης κυριαρχίας χαρακτηρίζει τις νεότερες κοινωνίες. Το περιεχόμενο αυτού του τύπου είναι συνδεδεμένο με εξελίξεις που παρατηρούνται σε ευρωπαϊκές κοινωνίες από τον XVIο αιώνα και που θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε σε τρία επίπεδα:

α. Η ανάδυση και η προοδευτική συγκρότηση του κράτος και η θέσμιση δύο σφαιρών, περισσότερο ή λιγότερο διακριτών, της πολιτικής κοινωνίας και της κοινωνίας των πολιτών/ιδιωτών. Ο δεύτερος όρος σημαίνει ότι οι κοινωνικές σχέσεις εξουσίας, οι ταξικές σχέσεις παύουν, στο εσωτερικό του «ιδιωτικού», να είναι άμεσα πολιτικές και η ταξική κυριαρχία γίνεται πολιτικά ανώνυμη.

β. Το πέρασμα/μετάβαση από μια εικόνα της τάξης των πραγμάτων, εκ των προτέρων εγκαθιδρυμένη, κατά μια έννοια, και νομιμοποιούμενη ως τέτοια μέσω της αναφοράς/εγγραφής σε μια εικόνα τάξης του κόσμου και, κατά συνέπεια, στη θεία τάξη που ορίζει την τάξη του κόσμου, σε μια νέα εκκοσμιευμένη εικόνα του κόσμου, όπου η κοινωνική τάξη εξαρτάται από την ίδια την κοινωνία και τα θεμέλια της νομιμότητας μεταφέρονται από την παράδοση (θείο δίκαιο) στην εθνική βούληση αρχικά και στη λαϊκή βούληση αργότερα.

γ. Τη θέσμιση της διαφοροποίησης κυβερνώντων και κυβερνωμένων και την εμπέδωση νομικο-πολιτικο-διοικητικών μηχανισμών οργανωμένων στη βάση της ισότητας των πολιτών έναντι του νόμου, που συνοδεύονται από την προοδευτική κατάλυση μιας ορισμένης κατηγορίας «μετα-κοινωνικών εγγυητών» και την ανάδειξη αναστοχαστικών θεωρήσεων εντός των οποίων οι ιδεολογίες καταλαμβάνουν κεντρική θέση.

Ο J. Habermas διαπιστώνει ότι η έννοια της νόμιμης κυριαρχίας στο έργο του Μ. Weber είναι πολύ χρήσιμη για τη σύγχρονη κοινωνιολογία γιατί

επιτρέπει τη διαφοροποίηση των τύπων νόμιμης κυριαρχίας ανάλογα με τις μορφές και τα περιεχόμενα της νομιμοποίησης. Επισειεί έτσι την προσοχή, αναφορικά με τον τρίτο τύπο νόμιμης κυριαρχίας, στη συσχέτιση ανάμεσα στην πίστη στη νομιμότητα των αποφάσεων από την μια πλευρά και την τελεστική τους εγκυρότητα από την άλλη.

Όμως η αμφίσημη αντίληψη του M. Weber για την ορθολογική κυριαρχία, μ'άλλα λόγια για την έννομη κυριαρχία που ακολουθεί θεσμισμένους κανόνες, προκάλεσε μια συζήτηση/διαμάχη αναφορικά με τη σχέση των νομιμοποιήσεων με την αλήθεια. Σύμφωνα με τον M. Weber κάθε κυριαρχία αποζητά να δημιουργήσει τους όρους γέννησης και τροφοδότησης της πίστης στη νομιμότητά της. Ο M. Weber βεβαιώνει ακόμα ότι, μ'ένα γενικό τρόπο, κάθε εξουσία και, ακόμα, κάθε προνόμιο ζωής έχουν ανάγκη δικαιολόγησης. Το ερώτημα λοιπόν που γεννιέται αφορά στην κατανόηση του αν η πίστη στη νομιμότητα μιας κυριαρχίας συλλαμβάνεται ή πρέπει να συλλαμβάνεται μόνο σαν εμπειρικό φαινόμενο ή, αντίθετα, αν κάθε πίστη στη νομιμότητα προϋποθέτει και καλλιεργεί μια εμμενή αναφορά στην αλήθεια, δηλαδή σε νόρμες που αξιώνουν μια δικαιολόγηση.

Η πρώτη εκδοχή θεωρεί μια έννομη κυριαρχία ως νόμιμη όταν η κανονιστική τάξη τίθεται με θετικό τρόπο και τα «νομικά πρόσωπα» θεωρούν ότι το δίκαιο έχει διαμορφωθεί και εφαρμόζεται σύμφωνα με μια διαδικασία τυπικά ορθή. Κατά συνέπεια, η πίστη στη νομιμότητα ανάγεται σε πίστη στο σύννομο χαρακτήρα των πράξεων.⁶ Ο J. Habermas υπερασπίζεται τη δεύτερη θέση, δηλαδή ότι μια έννομη διαδικασία (σύμφωνη με το νόμο) είναι η ίδια υποκείμενη στην αναγκαιότητα της νομιμοποίησης. Τούτο σημαίνει ότι κάποια άλλη συνθήκη πρέπει να ικανοποιείται ώστε η έννομη κυριαρχία να θεωρείται νόμιμη: πρέπει να γίνει επίκληση λόγων που να δικαιολογούν τη νομιμοποιούσα δύναμη αυτής της τυπικής/θεσμικής διαδικασίας. Σ'αυτή την περίπτωση, η λειτουργία των λόγων αυτών ως κινήτρων μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο μελέτης.

6. Τούτο δεν σημαίνει φυσικά ότι κάθε φορά τα υποκείμενα είναι σε θέση ή έχουν το κίνητρο να ελέγξουν το σύννομο χαρακτήρα μιας ακολουθίας πράξεων και ανάλογα να της παραχωρήσουν ή όχι νομιμότητα. Ας θυμηθούμε το παράδειγμα που επικαλείται ο M. Weber, *Le Savant et le Politique*, μεταφ. R. Aron, Παρίσι, éd 10/18, σσ. 69-70: Ένα μέλος της σύγχρονης κοινωνίας προσανατολίζει καθημερινά τη συμπεριφορά του με γνώμονα ότι θα χρησιμοποιήσει το τράμ χωρίς ωστόσο να γνωρίζει πως αυτό λειτουργεί, σε αντίθεση με ένα μέλος μιας «πρωτόγονης κοινωνίας» που έχει πολύ καλή γνώση των όρων της ζωής του. Ο πρώτος υποτίθεται ότι αν ήθελε θα μπορούσε να μάθει. Κατά τα άλλα η γνώση είναι και παραμένει υπόθεση κάποιων ειδικών. Κατ'αναλογία, στις κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από αύξουσα πολυπλοκότητα, ισχύει περίπου το ίδιο και για τη δυνατότητα ελέγχου του σύννομου χαρακτήρα των πράξεων. Πρόκειται ουσιαστικά και για την πρώτη αυτή εκδοχή για μια υπόθεση σχετικά με το τί πιστεύουν τα κοινωνικά υποκείμενα, γεγονός που δεν μπορεί να αναχθεί σε ένα καθαρά εμπειρικό φαινόμενο.

Η θέση αυτή συναρτάται με την αντίληψη του J. Habermas για την ίδια τη διαδικασία της εκκοινωνήσης. Η εκκοινωνήση ή η οικειοποίηση από το σύστημα της εσωτερικής του φύσης, διαδραματίζεται στις δομές της γλωσσικής διυποκειμενικότητας και καθορίζει μια οργάνωση της συμπεριφοράς, η οποία είναι δεμένη με νόρμες που αξιώνουν μια δικαιολόγηση, καθώς και με συστήματα ερμηνείας που διασφαλίζουν την ταυτότητα. Επομένως, εφ' όσον υφίσταται μια μορφή εκκοινωνήσης που κάνει την εσωτερική φύση του συστήματος να καθορίζεται από μια επικοινωνιακή οργάνωση, δεν μπορεί κανείς να φανταστεί τη νομιμοποίηση κανόνων δράσης που εξασφαλίζουν μια αποδοχή των αποφάσεων χωρίς κίνητρα.⁷ Τα κίνητρα που ενθαρρύνουν την εκ των προτέρων αποδοχή μιας εξουσίας απόφασης, ακόμα ακαθόριστης ως προς το περιεχόμενό της, είναι οι προσδοκίες ότι αυτή η εξουσία ασκείται σύμφωνα με νόμιμους κανόνες δράσης.

Η αναφορά των κινήτρων στην αλήθεια παραπέμπει για τον J. Habermas σε μια σχέση μεταξύ ανάπτυξης των κινήτρων και ανάπτυξης της ηθικής συνείδησης που έχει και μια ειδική σημασία για τις γνωστικές δυνατότητες. Οι βαθμίδες αυτής της ηθικής συνείδησης μπορούν να ανασυντεθούν λογικά μέσω των εννοιών μιας συστηματικά διατεταγμένης ακολουθίας συστημάτων κανόνων και ελέγχων της συμπεριφοράς. Στο υπέρτατο στάδιο αυτής της ηθικής συνείδησης βρίσκεται μια οικουμενική ηθική που μπορεί να αναφέρεται στις θεμελιώδεις νόρμες του ορθολογικού λόγου. Πρόκειται για μια επικοινωνιακή ηθική που δε θα δέχεται παρά νόρμες οικουμενικές, θεμελιωμένες δηλαδή σε αξιώσεις εγκυρότητας που θα είναι αποδεκτές από όλα τα κοινωνικά υποκείμενα ως συμμετέχοντα σε μια διαλογική διαδικασία διαμόρφωσης της βούλησης.

Όλες οι κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη κοινωνικών τάξεων είναι υποχρεωμένες να δικαιολογήσουν στα μέλη τους τον άνισο τρόπο με τον οποίο κατανέμεται η κοινωνική υπεραξία. Άντεπεξέρχονται σ' αυτή την ανάγκη με τη δομική βία, δηλαδή με το γεγονός ότι η α-συμμετρική κατανομή των νόμιμων ευκαιριών ικανοποίησης των αναγκών βρίσκεται κωδικοποιημένη σε ένα σύστημα κανόνων που είναι ήδη αποδεκτό. Ο κοινωνιολόγος λοιπόν όταν αναλύει μια κοινωνία οφείλει να διακρίνει τις νόρμες που εκφράζουν οικουμενικοποιησιμα συμφέροντα, από τις νόρμες που απλώς σταθεροποιούν μια σχέση εξουσίας. Οι πρώτες στηρίζονται σε μια ορθολογική συναίνεση ή θα εύρισκαν μια τέτοια συναίνεση, αν μια πρακτική συζήτηση μπορούσε να λάβει χώρα. Οι δεύτερες στηρίζονται στη δύναμη. Μιλάμε τότε για κανονιστική δύναμη, της οποίας μια

7. Τα κίνητρα συγκροτούνται κατά τον J. Habermas μέσω της εσωτερικεύσης των «δομών προσδοκιών» που αναπαρίστανται συμβολικά. Τούτο αποτελεί κοινή θέση στον S. Freud, στον E. Durkheim και στον G. Mead, την οποία συμμερίζεται και ο J. Habermas.

εκδοχή που μπορεί έμμεσα να δικαιολογηθεί είναι ο συμβιβασμός. Ο J. Habermas ορίζει ως συμβιβασμό μια ισορροπία ανάμεσα σε μερικά συμφέροντα, σύμφωνα με νόρμες, υπό την προϋπόθεση ότι υπάρχει μια ισορροπία ανάμεσα στις δυνάμεις των ενεχόμενων μερών. Όταν μια απ'αυτές τις συνθήκες δεν ικανοποιείται τότε μιλάμε για ψευδο-συμβιβασμό. Ο τελευταίος είναι μια σημαντική μορφή νομιμοποίησης στις πολύπλοκες κοινωνίες. Αλλά η μορφή νομιμοποίησης που κυριαρχεί τόσο στις παραδοσιακές κοινωνίες, όσο και στις κοινωνίες του φιλελεύθερου καπιταλισμού, είναι η ιδεολογική μορφή της δικαιολόγησης που βεβαιώνει ή υποθέτει προκαταλαμβάνοντας μια συζήτηση ότι τα εν λόγω συμφέροντα είναι οικουμενικοποιήσιμα.⁸ Η ειδική λειτουργία αυτών

8. Η διατύπωση αυτή χρησιμοποιείται για να αποδοθεί το περιεχόμενο του όρου *kontrafaktisch/contrefactuel*, που προσδιορίζει ως επίθετο στο κείμενο τον τρόπο με τον οποίο βεβαιώνεται ο υποτιθέμενος οικουμενικός χαρακτήρας των νομιμοποιούμενων συμφερόντων. Ο όρος αυτός που είναι πολύ σημαντικός στο έργο του J. Habermas σημαίνει την ιδεώδη κατάσταση του λόγου που υποτίθεται αναγκαστικά σε κάθε πραγματική συζήτηση εκ μέρους των συνομιλητών. Η θέση αυτή προϋποθέτει για τον J. Habermas μια θεωρία για την αλήθεια που στηρίζεται στην ιδέα της συναίνεσης η οποία ενέχεται στην ίδια τη δομή της γλώσσας. Υπάρχουν φυσικά ορισμένα σημαντικά φιλοσοφικά και γλωσσολογικά προϋποτιθέμενα αυτής της θεωρίας που δεν μπορούμε να αναφέρουμε εδώ. Βλ. σχετικά, *Théorie et Pratique*, ό.π., σσ. 47 κ.ε., *La technique et la science comme idéologie*, μεταφ. J. Ladmiral, Παρίσι, Gallimard, 1973, σσ. 133-162, και κυρίως, *Connaissance et intérêt*, μεταφ. G. Clemanson, J. Brohm, Παρίσι, Gallimard, 1973. Η γλώσσα για τον J. Habermas είναι αυτό που μας διακρίνει από τη φύση, όντας το μόνο πράγμα που είμαστε σε θέση να γνωρίσουμε σύμφωνα με τη φύση του. Έτσι με τη δομή της γλώσσας έχουμε ήδη μια αξίωση χειραφέτησης που τίθεται για μας. (J. Habermas, *La technique et la science*, ό.π., σ. 156) Η χειραφέτηση αυτή αναφέρεται ταυτόχρονα στην απελευθέρωση από τη σιωπή της «τάξης της φύσης» και στη συγκρότηση της «καθ'εαυτό» ανθρώπινης πραγματικότητας, νοούμενης ως διυποκειμενικότητας. Κάθε γλωσσικό ενέργημα έχει για το J. Habermas εξ'ολοκλήρου επενδυθεί από το «τέλος» της κατανόησης. J. Habermas, *Théorie et pratique*, ό.π., σ. 47, όπου ο συγγραφέας επικαλείται και τη διατύπωση του L. Wittgenstein ότι η έννοια της κατανόησης ενέχεται σ'αυτήν της γλώσσας. Η κατανόηση είναι έννοια κανονιστική. Η λειτουργία των λεκτικών ανταλλαγών όπου κυκλοφορούν γλωσσικά ενεργήματα προϋποθέτει μια συναίνεση σε δεύτερο πλάνο που συγκροτείται από την αμοιβαία αναγνώριση (σχεδόν εμμενής) ενός ελάχιστου ορίου αξιώσεων εγγυρότητας που εκφέρονται από τους συνομιλητές. Οι ελάχιστες αυτές αξιώσεις (J. Habermas, *Théorie et pratique*, ό.π., σ. 48) συνιστούν προϋπόθεση μιας ορθολογικής συναίνεσης, ως προς την οποία δοκιμάζεται κάθε κατανόηση. Η ιδεώδης κατάσταση του λόγου (*contrefactuelle*) που υποτίθεται αναγκαστικά σε κάθε συζήτηση και που συνιστά προ-κατάληψη της έκβασης των πραγμάτων (δηλαδή ενός διαλόγου), αναγκαία όμως συνθήκη της έκβασης των πραγμάτων, βρίσκεται στη βάση τόσο της δικαιολόγησης ότι τα σταθεροποιημένα μέσω της δομικής βίας μερικά συμφέροντα είναι οικουμενικά και, κατά συνέπεια, της νομιμοποίησής τους, όσο και της δυνατότητας κριτικής και χειραφέτησης που στηρίζεται στην απελευθέρωση της επικοινωνίας. Στην πρώτη περίπτωση και όταν πρόκειται για νόρμες που είναι δυνατό και πιθανό να θεματοποιηθούν σε μια κοινωνία προ-καταλαμβάνεται η διεξαγωγή και η έκβαση μιας ενδεχόμενης συζήτησης πάνω στο περιεχόμενο, της οποίας το αποτέλεσμα τίθεται εκ των προτέρων ως οικουμενικό και αδιαμφισβήτητο. Όταν πρόκειται για νόρμες μια ενδεχόμενη θεματοποίηση των οποίων θα έθετε σε κίνδυνο την ίδια την οργανωτική αρχή της κοινωνίας και οι οποίες εγγράφονται στα «αυτονόητα» του συστήματος, συναντούν δηλαδή μια σιωπηλή/πλήρη συναίνεση, τότε και πάλι για λόγους

Διονύσης Δράκος

των ιδεολογιών συνίσταται σε έναν συστηματικό περιορισμό των επικοινωνιών.

Μια κριτική θεωρία της κοινωνίας δεν μπορεί παρά να επανεξετάσει συστηματικά αυτές τις ιδεολογίες, ξεκινώντας από το μοντέλο της καταστολής των οικουμενικοποιησίων συμφερόντων και συγκρίνοντας τις υπάρχουσες κανονιστικές δομές με την υποθετική κατάσταση ενός κανονιστικού συστήματος διαμορφωμένου με διαλογικό τρόπο. Ακολουθώντας αυτήν την οδό, ο κοινωνιολόγος θα μπορέσει να αναγνωρίσει την κανονιστική εξουσία που είναι εγγεγραμμένη στο θεσμικό σύστημα μιας κοινωνίας.

III. Σχετικά με τα προβλήματα νομιμοποίησης στον ύστερο καπιταλισμό
Προκειμένου να προσπελάσουμε τον τρόπο με τον οποίο τίθεται το πρόβλημα της νομιμοποίησης στον ύστερο καπιταλισμό, είναι απαραίτητο να σκιαγραφήσουμε εν συντομία την προσέγγιση του προβλήματος στις παραδοσιακές κοινωνίες, καθώς και σ'αυτές του φιλελεύθερου καπιταλισμού, που επιχειρεί ο J. Habermas, θέτοντας το πρόβλημα των οργανωτικών τους αρχών.

Στον παραδοσιακό κοινωνικό σχηματισμό, η ταξική κυριαρχία με πολιτική μορφή που συνιστά την οργανωτική τους αρχή νομιμοποιείται μέσω των παραδοσιακών νομιμοποιητικών εικόνων του κόσμου που συνιστούν οι ιδεολογίες και μέσω μιας συμβατικής ηθικής του κράτους που εξαρτάται επίσης από την παράδοση και είναι μερική. Οι ιδεολογίες υπεξαιρούν τις αξιώσεις εγκυρότητας που εγείρονται στη βάση των κανονιστικών δομών, από το να γίνουν αντικείμενο δημόσιας θεματοποίησης και εξέτασης. Η αντίφαση εστιάζεται μεταξύ της «πολιτικής δομής των τάξεων», εντός της οποίας η οικειοποίηση του κοινωνικά παραγόμενου πλούτου γίνεται με ιδιωτικό τρόπο από τη μια πλευρά, και των αξιώσεων εγκυρότητας που εγείρονται από το ίδιο το σύστημα των κανόνων και των αιτιολογήσεων που δεν μπορούν να δεχθούν ρητά το γεγονός της εκμετάλλευσης από την άλλη. Έτσι, όταν εμφανίζονται προβλήματα ρύθμισης, η αναγκαιότητα διεύρυνσης της αυτονομίας του συστήματος, χωρίς ταυτόχρονα να θιγεί η πολιτική δομή της ταξικής κυριαρχίας, συνεπάγεται

μεθόδου ο κοινωνιολόγος νομιμοποιείται να θεωρήσει τη «συναίνεση» αυτή ως δομική καταστολή μιας ενδεχόμενης θεματοποίησης, ως συστηματικό περιορισμό των επικοινωνιών. Στη βάση αυτή προτείνει ο J. Habermas το μοντέλο της καταστολής των οικουμενικοποιησίων συμφερόντων. Κατασκευάζεται δηλαδή ως υπόθεση στη βάση αυτής της ιδεώδους κατάστασης του λόγου, η συζήτηση ως μια ειδική και μη πραγματική μορφή (*irréelle*) επικοινωνίας, στην οποία τα ενδεχόμενα υποκείμενα «δεν ανταλλάσσουν καμιά πληροφορία, δεν κατευθύνουν ούτε ολοκληρώνουν πράξεις και δεν πραγματοποιούν ούτε μεταβιβάζουν εμπειρίες· αναζητούν επιχειρήματα και φέρουν αιτιολογήσεις. Για τούτο οι συζητήσεις απαιτούν να παραμένουν στο επίπεδο ενδεχόμενου οι καταναγκασμοί της δράσης, ώστε να ουδετεροποιηθούν όλα τα κίνητρα, εκτός της επιθυμίας για το από κοινού εγχείρημα προς μια κατανόηση και με τρόπο που τα ερωτήματα εγκυρότητας να διαχωρίζονται από τα γενετικά ερωτήματα.» J. Habermas, *Théorie et pratique*, ό.π., σσ. 48-9.

διεύρυνση της καταπίεσης. Δημιουργούνται έτσι «ελλείματα νομιμοποίησης» που ανοίγουν το πεδίο στις ταξικές συγκρούσεις και θέτουν έτσι σε κίνδυνο την κοινωνική ολοκλήρωση.

Στον κοινωνικό σχηματισμό του φιλελεύθερου καπιταλισμού, η αυτονόμηση της σφαίρας των ανταλλαγών και η νέα οργανωτική αρχή που είναι η σχέση μισθωτής εργασίας και κεφαλαίου, απαιτούν μια νέα νομιμοποίηση, που ο θεσμός της αγοράς δείχνει να φέρει στη «φύση» του, αφού στηρίζεται σε μια υποτιθέμενη ως εμμενή στην ανταλλαγή των ισοδυνάμων δικαιοσύνη. Η «πολιτική τάξη» αποδεδεσμεύεται από τις νομιμοποιητικές της υποχρεώσεις και το συνταγματικό αστικό κράτος νομιμοποιείται στο εξής μέσω των νόμιμων σχέσεων παραγωγής που παρουσιάζονται ως δίκαιες σχέσεις ανταλλαγής στα μάτια των κοινωνικών υποκειμένων. Η νέα οργανωτική αρχή δε θέτει όρια στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και το γεγονός ότι δέχεται για πρώτη φορά συστήματα οικουμενικών αξιών -που διατείνονται την οικουμενικότητα- εξασφαλίζει ένα ευρύ περιθώριο ανάπτυξης των κανονιστικών δομών. Όμως, καθώς το έργο της κοινωνικής ολοκλήρωσης αναλαμβάνεται κατά μεγάλο μέρος από το οικονομικό σύστημα που εξασφαλίζει ταυτόχρονα και την ολοκλήρωση του συστήματος, η διακοπή της διαδικασίας συσσώρευσης, μ'άλλα λόγια η οικονομική κρίση της οποίας το μηχανισμό ανέλυσε ο Marx, μετασχηματίζεται άμεσα σε κοινωνική κρίση. Αποκαλύπτοντας την αντίθεση των κοινωνικών τάξεων, ασκεί πρακτικά μια κριτική της ιδεολογίας προσβάλλοντας την εικόνα που δίνει η σφαίρα των ανταλλαγών για το εαυτό της.

Ο όρος ύστερος καπιταλισμός αναφέρεται σε δύο τάξεις φαινομένων: α)στη διαδικασία συγκέντρωσης των επιχειρήσεων και στην οργάνωση των αγορών της εργασίας, του κεφαλαίου και των αγαθών, άρα στο τέλος του καπιταλισμού του ανταγωνισμού· και, β) στην ενεργή παρέμβαση του κράτους στην οικονομική διαδικασία, άρα στο τέλος του φιλελεύθερου καπιταλισμού. Η εκπλήρωση από το κράτος κατά μεγάλο μέρος των έργων του οικονομικού συστήματος έχει ως αποτέλεσμα μια ορισμένη επανα-πολιτικοποίηση των σχέσεων παραγωγής. Αλλά το γεγονός αυτό δεν αποκαθιστά την πολιτική μορφή της κυριαρχίας των τάξεων που χαρακτήριζε τις παραδοσιακές κοινωνίες. Αντίθετα η πολιτική ανωνυμία της κυριαρχίας στο φιλελεύθερο καπιταλισμό έχει αντικατασταθεί από μια κοινωνική ανωνυμία. Οι μισθοί προσδιορίζονται με πολιτικό τρόπο, στη βάση του οποίου βρίσκεται ένας ταξικός συμβιβασμός. Οι τάσεις αποαξιοποίησης του κεφαλαίου που γεννούσαν τις οικονομικές κρίσεις, σύμφωνα με την ανάλυση του Marx, μετασχηματίζονται σε μια διαρκή κρίση πληθωρισμού. Η κρίση μετατοπίζεται από το οικονομικό στο πολιτικό σύστημα.

Η επαναπρόσδεση του πρώτου στο δεύτερο και, επομένως, η

επαναπολιτικοποίηση σ' ένα ορισμένο βαθμό των σχέσεων παραγωγής, καθώς και η κατάρευση της αρχής της αστικής ιδεολογίας, της αμοιβαία οφέλιμης ανταλλαγής, οφειλόμενη στις λειτουργικές αδυναμίες της αγοράς και τις παράγωγες συνέπειές τους, που αποκαλύπτουν τη δυσλειτουργία της, δημιουργούν μια καινούργια, αυξημένη ανάγκη νομιμοποίησης. Η κρατική μηχανή δε μπορεί πλέον να νομιμοποιείται με τον τρόπο του προκαπιταλιστικού κράτους: πρώτα-πρώτα γιατί οι πηγές της παράδοσης εξαντλήθηκαν σ' ένα μεγάλο μέρος κατά τη διάρκεια της διάχυσης του καπιταλισμού και, κατόπιν, γιατί το σύστημα των αξιών της αστικής ιδεολογίας που διατείνονταν την οικουμενικότητα, επέτρεψε να γίνουν καθολικά τα πολιτικά δικαιώματα –κυρίως το δικαίωμα συμμετοχής στις πολιτικές εκλογές. Η νομιμότητα δεν μπορεί επομένως να κερδηθεί ανεξάρτητα από το μηχανισμό των εκλογών με καθολική ψήφο.

Με τους όρους της συστημικής θεωρίας, το πολιτικό σύστημα έχει ανάγκη εισόδων (input) μιας διάχυτης νομιμότητας από την πλευρά των μαζών, προκειμένου να μπορέσει να παραγάγει κατά την έξοδο (output) διοικητικές αποφάσεις. Έτσι το πολιτικό σύστημα έρχεται αντιμέτωπο με δύο πιθανούς τύπους κρίσεων: α) την κρίση ορθολογικότητας (κρίση εξόδου), όταν το διοικητικό σύστημα δεν κατορθώνει να συμβιβάσει τις επιταγές που δέχεται από το οικονομικό σύστημα και να δράσει ικανοποιητικά ως προς αυτές. β) Την κρίση νομιμοποίησης (κρίση εισόδου) όταν το σύστημα νομιμοποίησης δεν κατορθώνει να διατηρήσει τη νομιμότητα των μαζών στο αναγκαίο επίπεδο, ικανοποιώντας τις επιταγές ρύθμισης που δέχθηκε από το οικονομικό σύστημα. Η κρίση ορθολογικότητας είναι μια μετατοπισμένη κρίση του συστήματος, ενώ η κρίση νομιμοποίησης είναι μια κρίση ταυτότητας που δεν περνά (όχι αναγκαστικά τουλάχιστον) από τη διακύβευση της ολοκλήρωσης του συστήματος.

Προκειμένου να αποσοβήσει τη συνειδητοποίηση από τους πολίτες και επομένως τη θεματοποίηση της αντίφασης ανάμεσα σε μια παραγωγή «κοινωνικοποιημένη» διοικητικά και μια ιδιωτική οικειοποίηση της υπεραξίας, το πολιτικο-διοικητικό σύστημα πρέπει να είναι επαρκώς αυτόνομο σε σχέση με τη διαμόρφωση της νομιμοποιούσας βούλησης. Οι θεσμοί και οι διαδικασίες της τυπικής δημοκρατίας επιτρέπουν στη διοίκηση να πάρει αποφάσεις με τρόπο ευρέως ανεξάρτητο από τα κίνητρα των πολιτών, χάρις σε μια διαδικασία νομιμοποίησης που διαμορφώνει γενικευμένα κίνητρα, που εξασφαλίζει δηλαδή μια διάχυτη νομιμότητα από την πλευρά των μαζών, αλλά που ταυτόχρονα αποφεύγει τη συμμετοχή. Σε μια κοινή γνώμη απο-πολιτικοποιημένη δημιουργούνται οι συνθήκες εφαρμογής για την τυπική δημοκρατία, οι οποίες συνίστανται στην ανάπτυξη στάσεων «πολιτικής ιδιότητας» στους πολίτες και προσανατολισμού του ενδιαφέροντός τους προς αξίες συμβατές με το σύστημα.

Εντούτοις, το πολιτικο-διοικητικό σύστημα, εκπληρώνοντας το έργο του, δημιουργεί ελλείματα νομιμότητας· μ'άλλα λόγια τα διοικητικά μέσα αδυνατούν να διατηρήσουν ή να δημιουργήσουν επαρκώς κανονιστικές δομές ικανές να εξασφαλίσουν νομιμοποίηση. Για δύο λόγους: α) η ορθολογικότητα της οργάνωσης που διακέεται δυναμιτίζει τις πολιτισμικές παραδόσεις που είναι πολύ σημαντικές για τη νομιμοποίηση, και, β) η διοικητική διαχείριση των πολιτισμικών υλικών έχει ως παράγωγη συνέπεια τη δημόσια θεματοποίηση των σημασιών και των κανόνων που έχει σταθεροποιήσει η παράδοση. Διευρύνεται έτσι το πεδίο εντός του οποίου διαμορφώνεται η βούληση διαλογικά. Το φαινόμενο αυτό «αναταράσσει τις δομές μιας απο-πολιτικοποιημένης κοινής γνώμης». Απ'αυτή την οδό οι τάσεις προς την κρίση που έχουν μετατοπιστεί από το οικονομικό στο πολιτικό σύστημα, μετατοπίζονται στο κοινωνικο-πολιτισμικό σύστημα όπου μπορούν να εκδηλωθούν.

Η κοινωνική ολοκλήρωση εξαρτάται από τα προϊόντα εξόδου αυτού του συστήματος: με άμεσο τρόπο εξαρτάται από τα κίνητρα που αποφέρει στο πολιτικό σύστημα με τη μορφή νομιμοποίησης και, με έμμεσο τρόπο, από τα κίνητρα απόδοσης που αποφέρει στο σύστημα της απασχόλησης και της εκπαίδευσης. Μπορεί κανείς να μιλήσει για κοινωνικο-πολιτισμικές τάσεις κρίσης, όταν οι κανονιστικές δομές αλλάζουν σύμφωνα με την εσωτερική λογική που τις διέπει, με τέτοιο τρόπο που να διαταράσσεται η συμπληρωματικότητα ανάμεσα στις απαιτήσεις της κρατικής μηχανής και του συστήματος της απασχόλησης από τη μια πλευρά, τις ανάγκες και τις νόμιμες προσδοκίες των μελών της κοινωνίας όπως αυτά τις ερμηνεύουν από την άλλη.

Ο J. Habermas τονίζει έτσι το γεγονός ότι η ίδια η επικοινωνιακή οργάνωση της συμπεριφοράς μπορεί να αποτελέσει εμπόδιο για την αύξουσα πολυπλοκότητα των συστημάτων απόφασης: Η ικανότητα ρύθμισης είναι τόσο μεγαλύτερη, όσο περισσότερο η βαθμίδες απόφασης είναι λειτουργικά ανεξάρτητες από τη διαμόρφωση των κινήτρων των μελών μιας κοινωνίας. Το γεγονός ότι οι νόρμες απαιτούν μια δικαιολόγηση και ότι η διαμόρφωση κινήτρων εξαρτάται από πειστικές ερμηνείες, χαράζει ένα όριο που δε θα μπορούσε να ξεπεραστεί παρά εάν τα κίνητρα έπαυαν να διαμορφώνονται από μια επικοινωνιακή δομή της δράσης.

Η μορφή της εκκοινωνήσης και μαζί μ'αυτήν η ίδια η ταυτότητα των κοινωνικο-πολιτισμικών συστημάτων θα έπρεπε να μετασχηματιστούν. Θα έπρεπε τα κίνητρα της δράσης να μη περνούν πλέον από νόρμες που να απαιτούν δικαιολόγηση και οι δομές της προσωπικότητας να μη βρίσκουν πλέον την ενότητά τους στο εσωτερικό συστημάτων ερμηνείας που εγγυώνται την ταυτότητά τους. Τούτο θα σήμαινε βιασμό των απαιτήσεων συνοχής του

Διονύσης Δράκος

συστήματος της προσωπικότητας, κάτι που ισοδυναμεί με αλλοτριώση.

Ο J. Habermas τοποθετείται υπέρ της επιβίωσης ενός τρόπου εκκοινώνησης που εξαρτάται από την αλήθεια και που είναι όρος συγκρότησης της κοινωνίας, εξαγγέλοντας το κριτικό εγχείρημα της υποβολής του ύστερου καπιταλισμού σε συγκεκριμένες μελέτες, προκειμένου, όπως λέει, να αποτραπεί η σταθεροποίηση ενός «ψευδο-φυσικού» κοινωνικού συστήματος υπεράνω των πολιτών του.